

TAPODI Zsuzsa

Sapientia EMTE, Kolozsvár, Csíkszeredai Kar
Csíkszereda, Románia
tapodizsuzsa@uni.sapientia.ro

MINDIG ROSSZKOR, ROSSZ HELYEN?

Daday Loránd pályájának fordulatai

Always at the wrong time in the wrong place?

Turns in Loránd Daday's career

Uvek u krivo vreme, na krivom mestu?

Prekretnice u karijeri Loranda Dadajja

Daday Loránd (1893–1954) a 20. század első felének hektikus társadalmi és politikai változásait követő és tükröző életművével, a folytonos újratervezés kényszerében mintha soha nem tudott volna olyan módon lépést tartani a környező világ alakulásával, hogy utólag, ideológiai alapon ne vetették volna a szemére az írásaiból kiolvasható erkölcsi-politikai állásfoglalást. Írói álnevei különböző poétikai eljárásokat jeleznek. Első írásai saját nevén, a *Zátony* (1930) és a *Csütörtök* (1935) című regény Székely Mózes, novellái a *Korunk* hasábjain 1936-tól Derzsi Mihály, a második világháború után, az *Utunkban* közölt írásai Kovács Bálint néven jelentek meg. Pályája és utóélete is zaklatott: volt hadifogoly az első világháborúban, politikai fogoly a királyi Romániában, tanfelügyelő Észak-Erdély visszacsatolása után, Dés város polgármestere 1944 végén, a második impériumváltáskor, majd tanár, újra meghurcolt politikai üldözött, akinek a lakóházán, születése centenáriumán, jóval a halála után, a családja által állított emléktábla avatását – koholt vádak alapján – megakadályozták. Életművének átfogó értelmezése még mindig várat magára. Erre tesz kísérletet a tanulmány a külső kontextusok feltérképezése révén.

Kulcsszavak: Daday Loránd, kontextus, erdélyi próza, társadalmi-politikai változások

A posztstrukturalista irodalomértelmezés rehabilitálni látszik a pozitívizmus által elsődleges meghatározó tényezőként kezelt, ezért a strukturalizmus által

elutasított kontextus fogalmát. Az irodalmat körülvevő történelmi, társadalmi, pszichológiai és kulturális mozzanatok sokasága „erősen meghatározza a szövegek produkcióját és recepcióját, a szerző és az olvasó előfeltevéseit, elvárásait és végső soron azt, hogyan ítélik meg a világot és az irodalmat” (Bernáth et al. 2006, 129). Az irodalmi szöveg kontextusát mindig befolyásolja a szerző és a befogadók számára adott szociokulturális közeg, a külső kontextus tehát történelmileg folyamatosan változik. Daday Loránd műveinek mind létrejöttét, mind befogadását alapvetően meghatározza az a társadalmi-politikai és kulturális kontextus, amely a 20. század folyamán nagy változásokon ment keresztül. A Daday-életmű, esztétikai vonatkozásain túl, kortörténeti dokumentum is, amelyből kiolvashatók az erdélyi magyarság 20. századi sorsának fordulatai. Umberto Eco szerint annak a képnek, amelyet a valóságról alakítunk ki, két alapfeltétele van, „az egyéni és kollektív emlékezet” (Eco 2007, 187). Wolfgang Ernst pedig arra figyelmeztet, hogy „a múlt (akár a hagyomány, akár a *történelmi sors*) átadása mindig médiumok effektusaiként és a halasztódás mechanizmusaként megy végbe” (Derrida–Ernst 2008, 110). Daday Loránd műveinek utóéletében az emlékezetpolitikák működési mechanizmusait is megfigyelhetjük, az írások sorsa lakmuszként mutatja ki a romániai demokrácia mindmáig deficites állapotát.

Az életút állomásai

Daday Loránd 1893-ban született Besztercén, apja dr. Daday Ferenc ügyész, anyja Minichreiter Jozefa. Édesanyja a gyerek kiskorában visszatért Bécsbe, édesapja újra megnősült, Lorándnak három féltestvére született. Az elemi iskolát Désen, gimnáziumi tanulmányait a kolozsvári Református Kollégiumban végezte. 1913 és 1917 között a Kolozsvári Református Teológia és a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészkarának hallgatója.

1917-től katona az első világháborúban, Olaszországban hadifogságba esett. Hazakerülve 1920-ban rövid ideig Radákszinnyén volt segédlelkész. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarán 1924-ben filozófiából doktori oklevelet szerzett. Közben saját nevén tanulmányokat és karcolatot közölt a kolozsvári *Napkelet* és *Pásztortűz* hasábjain. 1925-ben hazatért Erdélybe, mert Semesnye községben kisebb birtokot örökölt. A berendezkedő új, balkáni hatalom erőszakos akciói írásra ösztönözték. Székely Mózes álnéven 1930-ban Budapesten kiadott első, *Zátony* című regénye nemcsak irodalmi, hanem politikai körökben is nagy visszhangot keltett. Második regénye, az 1935-ös *Csütörtök* és a *Zátony* francia nyelvű megjelenése miatt sajtóhajsza indult ellene, „írásban elkövetett

felséggyalázás” vádjával hat hónapi börtönre ítélte a katonai törvényszék. Pedig a Pen Klub román tagozatának képviselője, Victor Eftimiu is a védelmére kelt, akárcsak a parasztpárti volt román miniszterelnök, Alexandru Vaida-Voievod.

A dési börtönben kapcsolatba került a kommunista elítéltekkel, és kiszabadulva Derzsi Mihály néven novellákat közölt a *Korunkban*. 1939 tavaszán a szélsőjobboldali Vasgárda fenyegetéseinek hatására feleségével és két kislányával Désre költözött. Háza szellemi központtá vált, vendégei közé tartozott a képzőművész Huber István és Mohy Sándor, de Mécs László, Móricz Zsigmond, sőt Észak-Erdély kormánybiztosa, gróf Bethlen Béla is. Szoros barátság fűzte Gaál Gáborhoz, a *Korunk* főszerkesztőjéhez, aki 1944-ben Désen folytatta tartalékos tiszti kiképzését, és közösen írt dráma létrehozásával szórakoztak. Ez a kapcsolat döntően befolyásolta Daday pályájának későbbi alakulását.

A második bécsi döntést követően Szolnok-Doboka vármegye elemi iskoláinak tanfelügyelőjévé nevezték ki. Így alkalma volt védelmet nyújtani az üldözött román tanítóknak és zsidóknak egyaránt. Demokratikus magatartása miatt felkerült a magyar csendőrség megbízhatatlanokat tartalmazó listájára.

A második világháború végén rövid időre Dés polgármesterévé választották. 1945-ben a Román–Magyar Testvéri Kör megalapítója. A felhívásban megfogalmazta az együttélés alapelveit: „Egyenlő jog és azonos kötelesség: ez ma a közös haza parancsa. Ki-ki őrizze meg nemzeti tulajdonságait és faji jellegét, a nyelvet és a kultúrát.” 1946 szeptemberétől haláláig a dési vegyes gimnázium magyar–német–latin tanára volt. A Gaál Gábor által szerkesztett *Utunkban* Kovács Bálint név alatt jelentek meg novellái.

1946 novemberétől – hamis vádak alapján – öt hónapi szabadságvesztést szenvedett el. Ez része lehetett a „horthysta” erőket felelősségre vonó romániai megtorlásnak. 1952-ben újabb négy hónapos vizsgálati fogság következett a kolozsvári fegyházban. Ennek „az osztályharc élesedése” és az „elvtelen magyar egység ellen” címszó alatt zajló szalámitaktika részeként, a kommunista párton belüli tisztogatás lehetett az oka, amelynek egyik célpontja Gaál Gábor volt. 1954-ben jelent meg, két év fektetés után, a *Malomszeg* című novelláskötete, amelyet – a támadó kritikák miatt – betiltottak. Ez a hercehurca is hozzájárult az író halálához.

Az epikus művek világa

A *Zátony* egyedi szemléletmódú alkotás. Azáltal, hogy a történet intradiegetikus narrátora Wotan, egy kutya, „aki” a háborúban megvakult gazdáját – a regényben kifosztott földbirtokost – vezeti, hangsúlyosabbá válik az

általuk reprezentáltak (az impériumváltás következtében magukra hagyott erdélyi magyarok) végletes kiszolgáltatottsága. A kutya nem értelmez, médiumként közvetíti a jelenlétében zajló eseményeket, ám e narrátor mögött ott az absztrakt szerző, aki többet láttat, ért a kutyánál. „Figyelünk. Künn hófelhők járnak. A kertben kedvetlenül ácsorognak a gyümölcsfák. Hónaljuk moháin cinkék legelnek. A tiszteletes a kurátorral az utcán megy, és zsoltárt énekel. Temetnek” (Daday 2008, 18). Az utolsó mondat nyilvánvalóan meghaladja az állati percepció szintjét. Ez a narrátorválasztás lehetővé teszi, hogy a szereplők külső tulajdonságainak leírása minimális legyen, ugyanakkor az állat ösztönösen érzi, hogy ki a jó-, ki a rosszakarátú ember, így lényeglátóbb. De ez ahhoz az eredményhez is vezet, hogy a bemutatott események minden narrátori értelmezgetés nélkül, önmagukért beszéljenek. Az avantgárdnak a befogadóra sokkal többet bízó, töredéket kollázssá alakító technikáját is felfedezhetjük ebben az írói eljárásban. A kutya nem keres összefüggéseket, nem kutat előzményeket, csak közvetíti, amit lát és amit hall. A jelenetekből a befogadónak kell összeállítania a cselekményt, megfejtienie az egyes szereplők cselekedeteinek az indítékát. Jó példa erre Dán Jóska története. Olyan epizódja ez a regénynek, amely méltó párja Móricz Zsigmond *Szegény emberek* című elbeszélésének, amelyből világossá válik: a gyilkos is áldozata a háború elembertelenítő gépezetének. Először csak azt tudjuk meg Dánról, hogy a harctérről hazatérve elköti magyar szomszédja, a megvakult földbirtokos tehenét, amikor pedig az állat megdöglik nála, a megnyúzott dögöt visszavonszolja az eredeti tulajdonos udvarába. Amikor a görögkeleti pap arra biztatja, hogy álljon be a román hadseregbe, fellázad. „Süssék meg az országukat. Akinek van még kedve ágyúztatni, lődöztetni magát, az menjen, vitesse magát, döögöljön meg. Kereszttel vitték ötet tizennyben is. Ő nem megy. Az istennek se megy. Neki nem kell se Isten, se ország” (Daday 2008, 47). A falu megtestesült rossz szelleme, Murza Sándri addig hecceli – „Ez a bűdös zsidó. Amíg minket ott folyattak, ezek itt felzabáltak mindent” (Daday 2008, 48) –, amíg beront a zsidó kocsmáros-hoz, és agyonüti. Terhes feleségével rendkívül durván bánik, az időnap előtt, az utcán ad életet gyerekének. A nő haldoklik, az újszülöttről egy mellékmondatból derül ki, hogy egy orosz hadifogoly az apja. A tiszteletest elhívják az asszonyhoz. Drámai párbeszéd világít rá a lelki torzulások okára.

- Te, Jóska!
- Tessék, tiszteletes úr!
- Én nem viselhetem a gondodat, mert te nem az én nyájamba való vagy. Mégis azt mondom neked, hogy amit most műveltél, azért akasztófát érdemelsz.
- Igenis, tiszteletes úr.

– Agyonverted azt a boldogtalan zsidót, és árva lett a kezed után három kis gyerek. A feleségedet is halálba kergetted. Mondd csak, Jóska, ki neveli fel a gyerekeidet?

Dánnak egy kicsit lejjebb csúszott a feje.

– Eszednél vagy te mindig, Jóska?

– Nem tudom, tiszteletes úr. Az ördög belém búj néha.

– Szoktál te imádkozni, Jóska? [...] Mikor imádkoztál utoljára?

Dán a csűr szalmájába meredt, mintha mögötte feküdne valaki. Töretlen szívéből lassan, vontatva kihúzott egy véres tövist.

– Mikor az elsőt agyonvertem, tiszteletes úr. Volhíniában. Nem imádkoztam többet (Daday 2008, 57).

A lélekábrázolás mesteri tudására vall, ahogyan a szöveg a büntudat, az eszmélés fokozatos megerősödését érzékelteti. Dán elindul a pópához, hogy az újszülöttet arra a névre kereszteltesse, amit a felesége kért, de új ösvényt tapos a hóba a kertek alatt – nem bír a gyerekekkel az általa megölt kocsmáros háza előtt elmenni. A pápa nem áll szóba vele. Anyósára bízva a csecsemőt, az őt elfogni akaró csendőröket még szétveri, végül felakasztja magát az általa korábban kirabolt szomszéd kertjében. Nincs, aki egy jó szót szóljon az emberséges tiszteletesért, amikor Murza Sándri feljelentése alapján elhurcolják a templomból, és a csendőrségen agyonverik húsvéti prédikációja miatt, mert a szülőföldhöz és a nemzethez való ragaszkodásra buzdított. (A regény végén Murza, belátva, hogy az új hatalom őt is kifosztotta frissen, erkölcsi gátlások nélkül szerzett vagyonából, bocsánatot kér a főhóstól mindazért, amit ellene elkövetett.)

Az állatnak nincs olyan időérzékelése, mint az embernek. Ebből adódik a narrátori fikció buktatója, mert a könyvben közel tíz év történései sorjázhatnak egymás mellett. A negatív tapasztalatok úgy sűrűsödnek a négyszáz oldalnyi szövegben, hogy az olvasó óhatatlanul azt érzi: a kevesebb több lett volna. Találhatóan tapint e szerkezeti hiányosság esztétikai és etikai következményére Németh László kritikája:

Mihelyt egy könyv fölött nem azt kérdelem, hogy szép-e, hanem hogy igaz-e, már meg is követelem tőle, hogy igaz legyen. Itt meg éppen népek gyűlöletéről és népek sorsáról van szó, s jaj annak az írónak, ha igazságérzékemet meg meri tévesztetni. [...] Az igazság nemcsak tény, hanem inkább arány a tények között, s a *Zátony* után meg kell kérdeznem, helyes arányba állította-e az író az igazságot alkotó tényeket? Hogy a főkérdésnél maradjunk: Szabad-e a románok magyargyűlöletét a világtörténelmi gyakorlattól ennyire izoláltan, az 1919 előtti magyar viszonyoktól ennyire függetlenül nézni? (Németh 1931, 145.)

Kós Károly értékelése szintén elutasító volt, hiszen a regény pesszimista szemlélete nem fért össze az erdélyi testvériség, békés együttélés általa propagált ideológiájával. „Nem vállalhatjuk mi, magyarok és nem vállaljuk mi, erdélyiek. Mi csak az igazságot vállalhatjuk, mert ez a mi legnagyobb erőnk, és nem vállaljuk ezt az írást, amely az igazság látszatát a rosszul értelmezett művészet szuggesztív erejével akarja valóságképpen elfogadtatni” (Kós 1931, 86). Daday Loránd viszont – amint azt korábban, a *Pásztortűz* 1921. május 15-i számában kifejtette – éppen az igazság kimondásában látta a művészet szerepét: „Mindig szép az, ami igaz.” Gaál Gábor, a valóságirodalom teoretikusa, bár baloldali szerkesztőként nem rokonszenvez a földbirtokos osztállyal, a szerzőhöz írt levelében a megjelentetés előtt álló szövegrészletet pozitívan értékeli, kíváncsian várja Wotan és gazdája kalandjainak a folytatását, korántsem tekinti a valóságtól elrugaszkodottnak a történetet, és felajánlja a segítségét a kiadáshoz.

A *Zátonyra* intertextuálisan utal vissza a második regény, a *Csütörtök*. Itt is megjelenik egyik mellékszereplőként az előző mű vak főhőse a kutyájával és a két hűséges szolgálója, Moisa és a „kémkedésért” agyonvert Márton. A főhős egy ismerős szerkesztőt látogat meg (akiben a befogadó Gaál Gábort sejtheti),¹ s aki felolvass neki egy részletet az előtte fekvő „álneves” szerzőjű regényből, s a szöveg hatására a főszereplő előtt a vak százados képe rémlik fel. A *Zátonyt* ekképpen értékeli a megidézett szerkesztő:

Vége felé járok, és nem tudom eldönteni, hogy mit olvasok. Költészetet? Valóságot? Regényt? Korrajzot? Vádlevelet, vagy irredenta okmánytárt? Külön-külön egyik sem. Valami furcsa keverék az egész, részleteiben hol több, hol kevesebb az említetteknél. Gyűjtőlencséje a háború utáni erdélyi magyar sorsnak. [...] Szörnyű híradás, kegyetlen, őszinte beszámoló. Egy elveszett nép betűkbe kottázott halálordítása (Daday 2009, 308).

A folytatásba pedig szó szerinti idézetként iktatódik be az első regény invocációja: „Azt, ami itt történt, emberi nyelv ki nem beszélheti. Ilyet csak bomlott agy talál ki. Te kell, hogy elüvöltssed! A te hű kutyaszívednek kell, hogy higgyenek!” (Daday 2009, 309.)

A *Csütörtök* címe szintén jelképes, hiszen a regény fő témája az, hogy a nagy emberbaráti és főleg a nemzeti álmok csúfosan megbuknak, a főhős

¹ „Tudta róla, hogy lapoknál dolgozik. Bámulta széles tudását, a tehetségét, melyről megérezte, hogy a vidéki újságíró társadalom szűk kereteibe nem sokáig fér be. A végén tényleg kimarták. Azóta világnézeti folyóiratokat szerkeszt, hadakozik a szélmalom ellen, de a baloldali eszmék mellett makacsul kitart, mint az igazi játékos, aki akkor sem hagyja félbe a játékot, ha látja, hogy a sorozat kedvezőtlen, vagy rájön, hogy az asztalhoz hamiskártyások ültek” (Daday 2009, 308).

Albin Bilibaca minden nemes törekvése csütörtököt mond a háborús kor torz, gyűlölködéstől átítatott viszonyai között. Mielőtt életét veszti a könyv utolsó lapján, Albin számot vet a sorssal. „Tompán a korra gondolt, saját korára, amely minden ponton csütörtököt mondott” (Daday 2009, 359).

Schöpflin Aladár a *Nyugat* hasábjain mutatja be a regényt, értékeli a komponált jelenetek drámaiságát, és negatívumként emeli ki a szereplők tetteinek lélektanilag indokolatlan jellegét.

A kétféle román kulturális és lelki állapot – az erdélyi és a királyságbeli – egybeolvadásának nehézségei, fájdalmai és inkompatibilitásai s ennek az állapotnak a romantikája sokszor csábítják melodramai megoldásokra és íróilag indokolhatatlan helyzetek felállítására. De a regényben van valami vehemencia, szaggatott, rövid mondatai néha olyan kataraktákban zuhognak s az egésznek olyan különös izzása van, hogy minden írói kezdetlegességével is magával ragad. Az író túlfűtöttsége olyan sűrített léggörte teremt, amely minden teatrálitáson túl is fenntartja a feszültséget, mert mindig érezhető emberi magatartást érzünk benne (Schöpflin 1935, 3).

A pontos, kidolgozott, drámai részletek és a laza szerkezet ellentéte erre a műre is jellemző. A *Csütörtök* struktúrája is a pikareszk regényekére emlékeztet: epizódok füzére, melyeket a főhős személye köt össze. A jelenetek közötti éles vágások az avantgárd montázstechnikáját idézik. Semmi sem jelzi, hogy két egymás utáni epizód cselekménye között akár évek telhetnek el, s külön jelölés híján a váltások után a hőst körülvevő szereplőkre, helyszínre történő utalásokból csak fokozatosan bomlanak ki az új körülmények. Albin hányódása korrajzot ad, de a jellemrajz kidolgozottságát nem segíti. A széttöredezettség-élményt itt nem indokolja az állati percepciónak az emberitől eltérő jellege. A regény mindentudó narrátora, akinek nézőpontja a főhőshöz áll közel, nem tartja szükségesnek az előzmények ismertetését. Ez különösen bántó az indokolatlan cselekvések, jellemfordulatok esetén.

A kulcsregény-jelleg miatt (mivel felismerhetők a műben a kor politikai irányzatainak kiemelkedő alakjai a parasztpárt vezetőjétől, Iuliu Maniutól vagy Octavian Goga költőtől az Országos Magyar Párt vezetőiig) még élesebbé válik a Román Királyságból foglalni jött politikusokra, hivatalnokokra vonatkozó bírálat. A főhős az ártatlan magyart meggyilkoló csendőr felettesének ezt vágja a szemébe.

Őrnagy úr! Mióta önök itt vannak, egyetlen céljuk volt, hogy minden talpalatnyi helyet betöltsenek és elfoglaljanak. Helyéből mindenkit kitűrtak! Learatták a föld gyümölcsét! Kiűtötték szánkból a kenyeret! Felfaltak

mindent és most a morzsáknál tartanak. Eltűrtük. De, mikor a morzsák is elfogytak, akkor... akkor találkozni fognak velünk, őrnagy úr! Velünk! Az erdélyi románokkal! (Daday 2009, 265.)

A pozitív szereplők rendre csalódottan, mindenükből kifosztottan jelennek meg a regény végén, egyedül a jellemtelen, köpönyegforgató kocsmáros találta meg a helyét az új rendben. Bilibaca Albin fegyverrel harcolt 1916-ban a román hadsereg oldalán, de Erdély Romániához csatolásakor mégis kiforgatják az örökségéből, „az impérium átvétele utáni időben pár úrnak az étvágya mértéktelenül megnövekedett. [...] az új vezetőség pedig nem teketóriázott sokat, hanem a román kincstár segítségével mint jogutóddal az ebek harmincadjára juttatott mindent” (Daday 2009, 318). A *Csütörtök* záróképe a hatalmi brutalitást a kor Romániájának általános jellegzetességeként láttatja: a hős Bukarestbe vetődve a vasúti üzemben éppen akkor keresi fel mérnök barátját, amikor csendőrsortúzzal vérbe fojtják a munkások sztrájkját.

Mindezek ismeretében érthető, hogy az ókirályságból érkezett uralkodó elit képviselői miért érezték politikai támadásnak a szerző regényeit, és miért kelt védelmére az erdélyi románokat tömörítő parasztpárti értelmiségiek jelentős része.

Az új kiadásokat előszavazó Gáspár György megállapítja, hogy az életrajzi elemek jelenléte miatt Daday írásai között gyakori „a közös vonás, átjárás, áthallás. Az egyébként önálló életet élő művekben visszatérően, újra és újra felbukkannak ismerős helyek, tájak, fő- és mellékszereplők” (Gáspár 2009, VI). Ez az észrevétel fokozottan igaz a harmadik regény, az *Egy régi udvarház árnyékában* esetében, melyen haláláig dolgozott a szerző, és amely bevallottan önéletrajzi jellegű. Töredékei a Dávid Gyula által szerkesztett, 1970-es *A lápon át* című kötetben jelentek meg először. A regényszöveg a korábban publikált elbeszéléseket fűzi egybe, a valódi élmény hitelességét kölcsönözve a történeteknek. Az írói invenció itt az alteregó főhős megduplázásában nyilvánul meg: Péchy Zalán alakjában az örökös minőségben hirtelen jómódba csöppenő én identitásválságát mutatja be, míg a másik én, a proletár származású Gál Feri az élő lelkiismeret megtestesüléseként minduntalan figyelmezteti barátját vallott demokratikus eszméinek és szociális helyzetének ellentmondásaira. A túlságosan buzgó igyekezet az osztályharcos konklúzió kibontakoztatására természetesen nem tett jót az ötvenes évek elején készülő regénynek, mégsem tudta elnyomni életszerűségét. Kiemelkedő erénye a természet, a táj ábrázolásának líraisága.

Mialatt az „állásban” ültünk, heves szél támadt. Nemcsak az erdőt borzolta össze-vissza, hanem a felhőket is az ónszürke hideg égen. Fáztunk. És mégsem bántuk, mert jó ott, távol a világ megoldhatatlannak látszó

ellentmondásaitól, a zúgó rengetegben, ahol nem látsz egyebet, mint fát meg eget, barangolsz naphosszat hegyre föl, völgybe le, hogy végre megállj valahol a csúcson, lerázz magadról minden nyomorúságot, és bámulj riadtan a végtelen térbe, mely mindig újra felgyújtja szívedben a szabadság vágyának halhatatlan lángját (Daday 2007, 73).

A harmincas években Derzsi Mihály néven publikált elbeszélések hősei a börtönben megismert kiszolgáltatott kisemberek, mint például egy fogságban meghalt öreg tolvaj, akinek még a temetésén sem hangzik el egyetlen együttérző szó sem, vagy a gyerekgyilkossá vált megesett cselédlány. Az ő sorsukat mély együttérzéssel ábrázolja az író.

Az utolsó korszak novelláinak esetében kevésbé sikerült a kényes egyensúly megteremtése. A kétségkívül jóhiszeműen vallott politikai meggyőződés túlságosan erőteljesen, áttételek nélkül kap hangot ezekben a műveiben. Ha a *Zátony* és a *Csütörtök* a nemzetek közötti konfliktusban kereste a kiszolgáltatottak igazsága melletti kiállás lehetőségét, a börtönélmények hatására keletkezett írásokban már nem a nemzeti, hanem a szociális elnyomás áldozatainak szenvedései kerülnek előtérbe. Gaál Gábor irodalompolitikus hatására a második világháborút követő időszak prózai alkotásaiban már egyértelműen az osztályharc ábrázolására kerül a hangsúly. Székely Mózes regényei a tragédiák halmozása miatt veszítenek hitelességükből, Kovács Bálint írásai viszont éppen a tragikum mindenáron történő feloldása miatt.

A *Florinel* című elbeszélés 1953-ból – ha csak részleteit tekintjük – a realista helyzet- és jellemábrázolás diadala lehetne. A megejtett cselédlány fogatot kér volt gazdasszonyától, gyermekének nagyanyjától, hogy beteg kisfiát a városba vigye. Tapasztania kell érte, mégsem kap lovat, mert a kapzsi volt gazdasszony sajnálja ilyesmire az állatot, s kapóra jönne neki, ha a kis fattyú meghalna. Amikor a párttitkár mégis kiharcolja a lovakat, a felzaklatott gazdagok azzal állnak útjába, hogy a gyermek meghalhat, s akkor a jég elveri a határt. A másik nagymama szemet oltat, papot, kuruzslót hív, a macskát is elégetik, a gyermek azonban egyre rosszabbul van. A nagygazdák körbeveszik a párttitkárt, a háborús légnyomás helyi áldozata pedig hátulról leüti.

A gazdag, haszonleső és kapzsi parasztasszony mozdulatai, gesztusai, szóhasználata, magatartása egyaránt hiteles. Az is könnyen elképzelhető, hogy nem szívesen segítene fia törvénytelen gyermekének megmentésében. Az a tény viszont, hogy a csábító most pap egy másik faluban, és hogy a beteg gyermek anyja gondolatban párhuzamba állítja a vajákos ráolvasót a kapzsi pópával, már „a klerikális reakció leleplezése” érdekében hirdetett szocreális kampány hoza-

déka. A beteg gyermek iskolás rokona – meglátva a jó ügyet egyedül képviselő párttitkárt, akit a babonás és kapzsi kulákok leütöttek –, felidéz magában az ünnepélyt, ahol ez a kemény munkás szónokolt, pionír kitüntetésekkel osztozott. Az ilyen betoldások, melyek a pozitív hős gáncstalanságát domborítják ki, hiteltelenné teszik a jól sikerült részleteket is.

Ha Florinel vagy akár a párttitkár meghalt volna, a faluban dúló ellentétek valóban leleplező erővel jelentek volna meg az elbeszélésben. Az elvárt szocialista realista séma azonban nem tűri a tragédiát. A mozgósító erejűnek indult elbeszélés a felhőtlen befejezéssel teljesen ellaposodik. A feszültség, amit a bevezető részek mesteri fokozása vezetett a drámai csúcsig, elsikkad az idilli befejezéssel. A sematizmusnak tett engedmény, hogy a főorvos abbahagyja az értekezletet azért, hogy asszisztáljon a meggyógyított parasztyermek távozásánál. Minden műnek ugyanis azt kell hirdetnie, hogy az új társadalomban az ember a legfontosabb érték, nem úgy, mint a régi, gazdagok uralta világban. A jellemgyengéséget vagy erényeket nem egyéni tulajdonságnak, hanem az osztály-hovatartozás függvényének kell tekinteni, ez a szocialista realizmusnak volt az elvárása, a „tipizálás”. Ugyancsak a sematikus elvárás, a hurráoptimizmus teszi szükségessé a tragikum feloldását.

A kortárs kritika (lásd Tapodi 2001, 16) számára azonban mindez nem volt elég, még így is túl valóságosnak találták a bemutatott jelenségeket. Amikor Daday gyűjteményes kötete kiadásának megakadályozása céljából a központi magyar pártlapban 1952-ben „leleplező” cikk jelent meg, az elbeszéléseket közlő *Utunk* szerkesztősége elhatárolódott a szerzőtől.

A Szerkesztőség Nyilatkozata

A *Romániai Magyar Szó* július 29-i számában *Ellenséges irodalmi csempészaru* címen cikk jelent meg Kovács Bálintnak az *Utunk* március 21-i, május 1-i, július 4-i és július 11-i számában közölt írásairól. A cikk elemezve ezeket az írásokat, rámutat hamisító, ellenséges jellegükre, káros hatásukra és bírálja az *Utunk* szerkesztőségét, amely ezeket a műveket közreadta. A szerkesztőség egyetért azzal, hogy Kovács Bálint írásai hamis képet adnak valóságunkról, naturalista módon eltorzítják új életünket. A szerkesztőség komoly hibát követett el és éberséghiányról tett tanúságot, amikor közölte ezeket az ártalmas írásokat. A szerkesztőség a bírálat nyomán önbírálati szellemben mélyrehatóan elemezte munkáját, megállapította az elkövetett hibák okait. A szerkesztőség levonta a szükséges tanulságokat és mind a munkatársak ideológiai nevelése terén, mind szervezeti téren megtette a hibák felszámolásához szükséges intézkedéseket.

Az *Utunk* szerkesztősége

Ebben az évben már Gaál Gábor sem publikált az általa alapított lapban, mert a *Valóság és irodalom* című kötetének megjelenése után ellene is elindult a haláláig tartó hajsza.

Utóélet

Az üldözés Daday Loránd szerzői utóéletét is beárnyékolta. Dávid Gyula 1970-ben megjelentetett egy válogatást a Derzsi Mihály és Kovács Bálint néven jegyzett írásokból. A Székely Mózes-regények tiltólistán maradtak a rendszer-változásig. *A lápon át* című kötetről pozitív kritikák jelentek meg Nagy Pál és Szilágyi András tollából. Volt tanítványai szintén elismerő írásokban emlékeztek meg Dadayról (Kormos Gyula: *Most lenne nyolcvanéves*). Viszont a nyolcvanas években újra elkezdődött a lehetetlenné tevés. Ennek politikai oka, hogy a Vasgárda szélsőjobboldali ideológiája a Ceaușescu-rendszer doktrínájává vált, Románia a nemzeti kommunizmusnak a pártfőtitkár által Kínában látott változatát kezdte el építeni, és a „nemzeti homogenizáció” folyamatában a magyarok töltötték be a belső ellenségnek szánt szerepet. Ion Lăncrănjan a magyarellenesség egyik alaplátványának tekinthető *Cuvânt despre Transilvania (Egy szó Erdélyről)* című pamfletje 1982-ben történt megjelenését követő vitában Daday Lorándot azonosította Dücső Csabával, a második világháború idején harcra buzdító propagandairások szerzőjével. Alaptalan vádját átvette a román nacionalista sajtó. Dr. Lakatos László viszont kinyomozta, az inkriminált írások szerzője, Dücső Csaba valós személy, nem azonos a megvádolt alkotóval.

Ennek ellenére az író születésének centenáriuma alkalmából, 1993-ban a Daday dési lakóházát megjelölő emléktábla elhelyezését a város polgármesterre tiltotta. Öt év múlva, 1998-ban a román sajtó újabb boszorkányüldözésbe kezdett, újra felemlgetve az összes hamis vádat. Ezekre reagált például Halász Anna (*Becsülete a halottnak is van*), mintegy jóvátéve azt, hogy neki is szerepe volt az ötvenes évekbeli ledorongoló kritika megszületésében. 2000-ben egyenesen népiirtással vádolta egy képviselő az író a román parlamentben. Pomogáts Béla újságcikkben kelt az alkotó védelmére, az erdélyi irodalom történetét taglaló kétkötetes munkájában pedig esztétikai szempontból értékelt az írásokat. A Kráter Kiadó 2007-től három kötetben jelentette meg Daday regényeit és két színdarabját, így a rendszerváltás utáni olvasók végre megismerhették ezeket. Román nyelvre viszont eddig nem fordítottak le semmit.

Következtetés

Vannak olyan életművek, amelyek keletkezési koruk dokumentumaivá válnak. Ugyanakkor a jobb megértésükhöz elengedhetetlen annak a társadal-

mi-politikai kontextusnak az ismerete, amely meghatározta mind tematikájukat, mind ábrázolásmódjukat, de még a befogadásukat is. Az írók személyesen ismerő Dávid Gyula így foglalta össze ezeket az ellentmondásokat:

Daday Lóránd, az ember, megnyugtató, erőt és biztonságot sugárzó egyéniség volt. Az író annál nyugtalanítóbb. Nem azért, mintha századunk irodalmi és ízlésbeli forradalmainak harcosa lett volna [...], de amikor a tollat nagy megszakításokkal, olykor évtizedes hallgatás után újra meg újra kezébe vette, mindig vihart kavart maga körül belső kényszernek engedelmesskedő írásaival, s szenvedélyes állásfoglalásra kényszerített mellette, s igen sokszor ellene is (Dávid 1970, 5).

Az ember és a mű sorsa példázattá válhat, egy közösség lehetőségeinek fokmérőjévé. Daday Loránd prózájának mind kortárs befogadása az elhallgattatásokkal, kierőszakolt témákkal és stíluskényszerrel, mind az utóélete az igaztalan rágalomokkal arról árulkodik, hogy az erdélyi magyar szellemi életnek indulásától fogva folyamatosan nehéz kihívásokkal kell megküzdnie.

Irodalom

- Bernáth Árpád – Orosz Magdolna – Radek Tünde – Rácz Gabriella – Tőkei Éva. 2006. *Irodalom, irodalomtudományi, irodalmi szövegelemzés*. Budapest: Bölcsész Konzorcium.
- Daday Loránd. 1970. *A lápon át*. Bukarest: Kriterion.
- Daday Loránd [Székely Mózes]. 2007. *Egy régi udvarház árnyékában: A térkép*. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület.
- Daday Loránd [Székely Mózes]. 2008. *Zátony: Kié ez az ország?* Pomáz: Kráter Műhely Egyesület.
- Daday Loránd [Székely Mózes]. 2009. *Csütörtök*. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület.
- Dávid Gyula. 1970. Daday Loránd emberi és írói útjához. In Daday Loránd: *A lápon át*. 5–27. Bukarest: Kriterion.
- Derrida, Jacques – Ernst, Wolfgang. 2008. Az archívum kínzó vágya: Freud impresszió. In *Archívumok morajlása: Rend a rendtelenségből*. Ford. Bereczki Péter, Lénárt Tamás. Budapest: Kijárat.
- Eco, Umberto. 2007. *Hat séta a fikció erdejében*. Ford. Schéry András. Budapest: Európa.
- Gáspár György. 2009. „...aki ma győz, elbukik holnap...” In Székely Mózes: *Csütörtök*. III–IX. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület.
- Halász Anna. 1998. Becsülete a halottnak is van. *Romániai Magyar Szó*, márc. 26.
- Kormos Gyula. 1973. Most lenne nyolcvanéves. *Utunk* 27 (47): 4.

- Kós Károly. 1931. Székely Mózes Zátony. *Erdélyi Helikon*, 83–86.
- Nagy Pál. 1970. Lápon át – az önkifejezés felé. *Utunk* 24 (38): 4.
- Németh László. 1931. Székely Mózes Zátony. *Protestáns Szemle* 43 (2): 145–147.
- Pomogáts Béla. 2000. Daday Loránd és Wass Albert védelmében. *Romániai Magyar Szó*, okt. 20. 2.
- Pomogáts Béla. 2008. *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*. Csíkszereda: Pallas Akadémia.
- Schöpflin Aladár. 1935. Erdélyi irodalom. *Nyugat* 28 (7): 1–4.
- Szilágyi András. 1970. Daday feltámadása. *Utunk* 24 (32): 3.
- Tapodi Zsuzsa. 2001. Stációk Daday Loránd emberi és írói útján: Dokumentumok és legendák. *Helikon* 12 (17): 12–18.

ALWAYS AT THE WRONG TIME IN THE WRONG PLACE?

Turns in Loránd Daday's career

Loránd Daday (Beszterce, 1893 – Dés, 1954) due to the drastic changes of the 20th century reflected in his works, never seemed to be in the right place at the right time. He never managed to keep up with the changes in the world around him and hence for ideological reasons, his moral and political attitude was always reproached in one way or another. His *noms de plume* indicates different poetic processes. His first writings were signed under his real name, the novels *Zátony* [Shoal] (1930) and *Csütörtök* [Thursday] (1935) were signed under the name Mózes Székely, his short stories in the columns of the journal *Korunk* under the name Mihály Derzsi beginning with 1936, and after the Second World War, his writings were published in the weekly *Utunk* under the name Bálint Kovács. His career and his afterlife were also turbulent: he was a war prisoner in the First World War, a political prisoner in the Kingdom of Romania, a school inspector after the reunification of Northern Transylvania with Hungary, the mayor of the town of Dés after the transfer of sovereignty at the end of 1944, then a teacher, to become a politically persecuted person once again. Long after his death, on the centenary of his birth, the inauguration of the memorial plaques by his family on his apartment block was prevented - on the basis of some trumped-up charges. A comprehensive interpretation of his life and work still awaits. The present study attempts to do this by mapping the external contexts of Daday's works. *Keywords*: Loránd Daday, context, Transylvanian prose, socio-political changes

UVEK U KRIVO VREME, NA KRIVOM MESTU?

Prekretnice u karijeri Loranda Dadaija

Lorand Dadaí (1893–1954) sa svojim životnim delom, koje odražava uzburkane društvene i političke događaje s prve polovine 20. veka, primoran da neprestano premodelira svoje pisanje, nikada se nije mogao u potpunosti uskladiti sa promenama

u spoljašnjem svetu na način da mu se naknadno ne prigovara zbog moralno-političkih stavova koji se mogu iščitati iz njegovih tekstova. Pseudonimi koje je koristio ukazuju na razne poetske postupke. Prve tekstove objavljuje pod svojim imenom, romane *Zátony / Greben* (1930) i *Csütörtök / Četvrtak* (1935) potpisuje kao Mozeš Sekelj, novele na stranicama časopisa *Korunk / Naše doba* od 1936. godine kao Mihalj Derži, a tekstove u časopisu *Utunk / Naš put* posle Drugog svetskog rata kao Balint Kovač. Njegov čitav životni put, ali i period posle smrti, bio je obeležen nemirima i trzavicama: bio je ratni zarobljenik u Prvom svetskom ratu, politički zatvorenik u Kraljevini Rumuniji, prosvetni inspektor prilikom reanektiranja severnog dela Transilvanije, gradonačelnik grada Deš krajem 1944. za vreme promene vlasti, zatim profesor, ponovo progonjeni politički protivnik vladajuće struktura, na čijoj kući je, zbog neosnovanih optužbi – dosta godina posle njegove smrti, osujećeno postavljanje spomen table povodom stote godišnjice rođenja koju je njegova porodica želela da obeleži. Ovaj rad predstavlja doprinos sveobuhvatnom tumačenju njegovog životnog dela.

Ključne reči: Lorand Dadai, kontekst, transilvanijska proza, društveno-političke promene